

پژوهش‌های در آستانه نشر

محمدعلی مهدوی راد

تاریخ الدخانیه

شیخ حسن تستری اصفهانی حائری

تحقیق رسول جعفریان

جنبش تنباکو در تاریخ سیاسی معاصر ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. و این کتاب در موضوع یاد شده، تنها کتاب تفصیلی وقایع نگاری جنبش تنباکو (۱۳۰۸-۱۳۰۹) است که همان سالها نگاشته شده است. کتاب حاضر مشتمل است بر مهمترین حوادث، رویدادها، اسناد و تلگرافهای مربوط به واقعه تنباکو. تاریخ الدخانیه در برخی نسخه‌ها با عنوان «تاریخ وقایع تحریم تنباکو» یاد شده است.

این کتاب نخست بار به همت مرحوم ابراهیم دهگان بر اساس نسخه‌ای که در اختیار وی بوده است، به سال ۱۳۳۳ شمسی در اراک به چاپ رسید. تلاش آن مرحوم در ارائه این اثر ستودنی است؛ اما باید گفت که به علت کاستیهای فراوان و افتادگیهای نسخه وی، چاپ آن معتمد نیست. این چاپ در سالهای بعد به وسیله انتشارات مبارزان عرضه شد که افزون بر افتادگیهای فراوان، دهها غلط فاحش و دیگرگونگر

دارد. چاپ دیگر کتاب با دستکاریهای عبارتی، به وسیله انتشارات فراهانی منتشر شده است؛ اما به نام محمدرضا زنجانی و با همان کاستیها و اغلاط.

اکنون جناب جعفریان همت ورزیده‌اند که متن مصححی از آن را در ضمن مجموعه یادنامه میرزای شیرازی-رضوان الله علیه- منتشر کنند. این تصحیح بر پایه دو نسخه خوب و خوش خط استوار است: ۱. نسخه کتابخانه آیت الله العظمی نجفی مرعشی-ره- به شماره ۷۵۳۰ که به سال ۱۳۴۶ کتابت شده است. ۲. نسخه کتابخانه مرحوم آیت الله آخوند همدانی به شماره ۴۵۹۹ و نگاشته شده به سال ۱۳۳۷ قمری. این دو نسخه از جهات مختلفی مکمل یکدیگرند و می‌توان گفت با سنجش و دقت در این دو به ضمیمه نسخه چاپی مبتنی بر نسخه مرحوم دهگان، نسخه کاملی از کتاب تهیه می‌گردد و برای اولین بار نسخه کامل و منقح و مصحح آن عرضه می‌شود.

اکنون در آستانه صدمین سالگرد (شمسی) جنبش تنباکو هستیم. مطبوعات و نویسندگان هر یک به گونه‌ای به استقبال صدمین سال این واقعه مهم رفته و

در آن از چگونگی بهره‌وری امت و شیعیان ولی عصر-ع- از آستانه آن بزرگوار در زمان غیبت سخن گفته و تأثیر غیبت، انتظار و اندیشیدن به آن چشمه خورشید را در سلوک اجتماعی و تربیت انسان، بازنموده است.

شیخ طوسی - رضوان الله علیه - بخش‌های مهمی از این اثر را در کتاب گرانقدر و سودمندش، الغیبه، آورده است. و نیز امین‌الاسلام طبرسی در کتاب ارزشمند اعلام الوری بأعلام الهدی، در ضمن بحث از غیبت، علل و انگیزه‌های آن و شبهات مربوط به آن، از کتاب علم الهدی سود جسته است. سید رضی نیز رساله کوچکی در این موضوع نگاشته که جملات و تعبیرهایی مشابه به این کتاب در آن یافت می‌شود. از این روی برخی از فهرست‌نگاران این همه را اثری واحد به شمار آورده‌اند که بی‌گمان این داوری با عدم مراجعه به متن این مجموعه‌ها اظهار شده است.

نسخه‌های معتمد:

۱. نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ضمن مجموعه‌ای به شماره ۸۲۷۲ که قسمت اعظم کتاب را دارد.

۲. نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی در تهران در آغاز مجموعه با شماره ۵۳۹۲، که اصل کتاب و رساله تجمیعی یاد شده را به همراه دارد.

۳. نسخه دیگر از کتابخانه مجلس، که بخشی از کتاب را دارد.

۴. نسخه کتابخانه آیت الله العظمی نجفی مرعشی که نسخه‌ای است کامل از رساله تجمیعی یاد شده.

محقق محترم در تحقیق کتاب، شیوه تلفیق را پیشه ساخته و از میان نسخه‌ها آنچه را دقیق یافته در متن آورده و در پانوشتها به اختلاف نسخه‌ها اشاره کرده است. افزون بر این، به منابع اقوال و روایات نیز اشاره کرده است. کتاب حاضر اکنون مراحل نهایی بازنگری و تکمیل را می‌گذراند و امید است بزودی منتشر شود.

مجموعه‌ها و آثاری نشر داده‌اند. تنی چند از فاضلان نیز همت ورزیده تا یادنامه‌ای به یادبود آن نشر دهند. در این یادنامه افزون بر متن مصصح کتاب یاد شده، بیش از ده مقاله کوتاه و بلند درباره زندگانی، آرا و اندیشه‌های فقهی و اصولی و نیز جریان جنبش تنباکو عرضه خواهد شد. یادنامه مرحوم آیت الله العظمی میرزای شیرازی مراحل حروفچینی و آماده‌سازی را می‌گذراند و امید است در آینده‌ای نزدیک نشر یابد.

المقنع فی الغیبه

السید الشریف المرتضی

تحقیق السید محمدعلی حکیم

آثار علم الهدی ابی القاسم علی بن الحسین بن موسی الموسوی، مشهور به سیدمرتضی، در میان مجموعه آثار فرهنگ اسلامی از دقت، استواری، و ژرفای ویژه‌ای برخوردار است. در میان آثار این فقیه، متفکر و ادیب گرانقدر، نگاشته‌هایی درباره امامت و تبیین و توضیح جایگاه ولایت در فرهنگ اسلامی و دفاع از حریم تشیع و آل علی، دارای اهمیت بالاتری است. کتاب مورد گفتگو را علم الهدی در اثبات غیبت حضرت ولی عصر-عج- و گزارش ولادت، تبیین امامت و توضیح و تفسیر انگیزه‌ها و زمینه‌های غیبت نگاشته و مصلحت مقتضی این غیبت و رازها و رمزهای آن را بررسی کرده است. المقنع، کتابی است کلامی و استدلالی که مؤلف در ضمن صفحات زرین آن به نقد و بررسی اشکالات مخالفان پرداخته و با دلایل عقلانی و براهین کلامی و حقایق قرآنی و روایی، با شیوه‌ای متین، بیانی روشن و منطقی استوار و در قالب گفتگوی علمی (ان قلت، قلنا) حق را بر کرسی نشانده است.

وی این کتاب را پس از کتاب عظیم و گرانقدر الشافی فی الامامة و نیز کتاب سودمند تنزیه الأنبیاء و الأئمه، نگاشته است. این حقیقت را از ارجاعاتی که در موارد متعدد این دو کتاب به المقنع آمده است، توان یافت. مؤلف در پایان، رساله تکمیلی‌ای بدان افزوده و

دلایل الإمامة

ابی جعفر محمد بن جریر بن رستم الطبری

تحقیق بنیاد بعثت

مؤلف این اثر گرانقدر گویا از عالمان، محدثان و متکلمان نیمه دوم قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری است. (ر.ک: الذریعة، ج ۸، ص ۲۴۳ به بعد.) وی در این کتاب، دلایل امامت امامان-ع- و معجزات آن بزرگواران را گزارش کرده و به اختصار به حوادث زندگانی و سوانح حیات آنان و فضائل و معجزات حضرت زهرا-ع- پرداخته است. نسخه موجود کتاب یاد شده تمام نیست و گویا بخشهایی از آن از بین رفته است. برخی این کتاب را با نوادر المعجزات مؤلف یکی دانسته اند که درست نیست. در این کتاب افزون بر معجزات، فضایل و دلایل امامت و گزارشهایی از زندگانی امامان-ع- نیز آمده است. (ر.ک: الذریعة، ج ۲۱، ص ۲۸).

نسخه های معتد

۱. نسخه کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، به شماره ۷۶۵۵ و بدون تاریخ.

۲. نسخه کتابخانه آیت الله العظمی نجفی مرعی، برنگاشته شده به تاریخ ۱۳۱۹.

۳. نسخه چاپی، چاپ شده در نجف، چاپخانه حیدری، به تاریخ ۱۳۶۹.

در تصحیح و تحقیق متن، محققان شیوه تلفیق را برگزیده اند و با برگزیدن آنچه دقیقتر به نظر رسیده، اختلاف نسخه ها را در پانوشتها ثبت نموده اند. در بازیابی متون منقول، احادیث و آثار تلاش کرده اند به مصادر و مأخذ پیشتر از مؤلف ارجاع دهند؛ مگر مواردی که با تتبع در حد امکان بدانها دست نیافته اند.

اعلام آمده در متن را محققان به اختصار شرح داده و منابع و مصادر تفصیلی را یاد کرده اند. مرحوم شیخ آقابزرگ تهرانی-رضوان الله علیه- نوشته اند اولین کسی که از این کتاب نقل کرده، سید بن طاوس است که نسخه ای کامل از آن را در اختیار داشته و در برخی از

آثارش از آن به دلایل الإمامة و در برخی به دلایل الأئمة یاد کرده است. پس از وی، سید هاشم بحرانی-رحمة الله علیه- از آن در نگارش مدینه المعاجز به تفصیل بهره گرفته است.

یادآوری کنیم که محققان، استدراکی بر کتاب افزوده اند و در آن احادیث و آثاری را که در کتابهای سید بن طاووس و دیگران یافته اند و در نسخه موجود نبوده است، آورده اند. و بدین سان کتاب به کمال نزدیک شده است. دلایل الإمامة اکنون مراحل نهایی حروفچینی را می گذراند و امید است به زودی منتشر شود.

النافع يوم القيامة في شرح منهاج الكرامة

سید علی میلانی

کارنامه پژوهش حجة الحق، علامه علی الإطلاق، یوسف بن مطهر حلّی، بسیار پربرگ است و پر بار. آثار گرانقدر و بعضاً عظیم النظیر آن بزرگوار، ابعاد مختلف فرهنگ اسلامی را در نور دیده و قلم معجز شیم آن قهرمان آوردگاه اندیشه ها در موضوعات بسیاری، بهترین آثار را رقم زده است. در این میان آثار کلامی وی که کمتر بدان توجه شده است از جایگاه بلندی برخوردار است. (در شماره های آینده گزارش تفصیلی و تحلیلی از آثار کلامی علامه حلّی را خواهیم آورد.)

در میان آثار کلامی علامه، نگاشته های وی در دفاع از حق خلافت و خلافت حق، جلوه ای ویژه دارد. در ضمن این مجموعه اخیر، مشهورتر از بقیه، دو کتاب ژرف و استوار آن بزرگوار است با عنوانهای نهج الحق و كشف الصدق و منهاج الكرامة فی اثبات الإمامة. این دو کتاب از همان آغاز نگارش و نشر، توجه و اعجاب دانشوران شیعه و سنی را برانگیخت و تاکنون نیز مورد توجه است. در این میان کسانی نیز بودند که تابش خورشید را بر نمی تابیدند و پاسداری از جهل و تاریکی را پیشه می ساختند از این روی به موضعگیریهای

ابن تیمیه، گاهی مطالبی به گونه موضوعی مورد بحث قرار گرفته و به گونه رساله ای مفرد درآمده است. مجموعه آنچه یاد شد با عنوان النافع يوم القيامة فی شرح منهاج الكرامة منتشر خواهد شد.

المحجة البيضاء فی تهذيب الإحياء

مولی محسن فیض کاشانی

ترجمه حمید ترقی جاه

احیاء علوم الدین، بزرگترین، مشهورترین و متداولترین اثر ابو حامد غزالی و یکی از آثار مهم فرهنگ اسلامی است. ابو حامد «احیاء» را به انگیزه پیراستن علوم دین از بدعتها و کژنگریها و نشان دادن چهره دلپذیر و حقیقی آن نگاشت. گفتار غزالی در آغاز کتاب در تبیین انگیزه نگارش آن تأمل برانگیز و تنبه آفرین است. درست با توجه به همان انگیزه غزالی است که شش قرن پس از وی، ملا محسن فیض بر آن می شود تا احیاء علوم دین را بار دیگر احیاء کند و محتوای آن را از آنچه با نگرش شیعی وی همگون نبوده، بپیراید و با آراء کلامی و روایات شیعی بیامیزد و در جامه ای نو و شایسته جامعه شیعه عرضه کند و بدین سان المحجة البيضاء فی تهذيب الإحياء سامان می یابد. (نگاه کنید به مقاله دراز دامن و خواندنی جامه تهذيب بر تن احیاء، عبدالکریم سروش، مجله فرهنگ، کتاب چهارم و پنجم، ص ۱-۱۰۰).

المحجة البيضاء سالها پیش به همت والای مصحح امین و دقیق متون اسلامی، جناب علی اکبر غفاری، در هشت جلد به گونه ای شایسته با تصحیح، تعلیق و استخراج منابع منتشر شد و از آن پس بارها به چاپ افست نشر یافت. کتاب احیاء بر قیاس کتب فقهی در چهار بخش و هر بخش مشتمل بر ده باب سامان یافته و بر روی هم، متضمن چهل باب است. غزالی در مقدمه کتاب، چگونگی و چرایی این تقسیم و تنظیم را آورده است. ملا محسن فیض کاشانی در المحجة در این تقسیم و ترتیب هیچگونه دیگرگونی روا نداشته و فقط

کین توزانه در مقابل این آثار بلند می پرداختند. کتاب نهج الحق مورد نقد و انتقاد فضل بن روزبهان قرار گرفت که علامه شهید قاضی نورالله شوشتری در اثر عظیمش، احقاق الحق، تمام بافته وی را پنبه کرد و نشان داد که عرضه سیمرخ جولانگاه وی نبوده است.

در نقد و تزییف اثر روزبهان، کتاب گران ارج دلائل الصدق نیز که به عنوان نقد آن و تأیید احقاق الحق نگاشته شده، یادکردنی است. منهاج الكرامة نیز مورد نقد و رد، احمد بن عبدالحلیم حرانی دمشقی حنبلی، معروف به ابن تیمیه، قرار گرفت؛ در اثر بزرگ و مفصل وی با عنوان منهاج السنه النبویه ... در رد و نقد کتاب ابن تیمیه نیز عالمان و مدافعان مکتب علوی آثاری نگاشتند که می شود در این مجال از کتابهای ذیل یاد کرد: الإنصاف و الإنصاف لأهل الحق من الإسراف، به خامه یکی از معاصران ابن تیمیه (تراثنا، سال دوم، شماره ۶، ص ۳۷، مقاله موقف الشیعه فی هجمات الخصوم) و منهاج الشریعة فی الرد علی منهاج السنه از سید مهدین سید صالح موسوی. این دو اثر به عنوان رد و نقد کتاب ابن تیمیه است و چنان احقاق الحق و دلائل الصدق در تأیید مطالب علامه و نقد و رد ابن تیمیه.

اکنون محقق عالیقدر جناب آقای سید علی میلانی، متن منهاج الكرامة را با شرح و تعلیق و نقد و بررسی کتاب ابن تیمیه به گونه ای شایسته تصحیح کرده است. تحقیقات وی در این کتاب بدین گونه است:

۱. تحقیق و تصحیح کتاب و عرضه متنی استوار و دقیق؛

۲. استخراج منابع و مصادر متن کتاب و ارجاع به مصادر کهن و متعدد؛

۳. عرضه گزیده مطالب ابن تیمیه درباره مطالب علامه حلّی و نقد و تحلیل و رد آن بر اساس مدارک و منابع حدیثی، کلامی، تاریخی و رجالی معتمد اهل سنت.

۴. در ضمن بحث و تحقیق کتاب و نقد و رد آراء

در ربع عادات، به جای کتاب «آداب السماع و الوجد» به دلیل اینکه «ان السماع و الوجد لیساً من مذهب اهل البیت»، کتاب درازدامن و گرانقدر «آداب الشیعة و اخلاق الإمامة» را جایگزین کرده است. و کتاب قواعد العقاید را با همان عنوان آورده؛ اما محتوایش را بکلی دیگرگون ساخته است و ... (مدرك پیشین، ص ۷).

به هر حال، المحجة البیضاء را می توان بزرگترین، سودمندترین و کارآمدترین کتاب اخلاقی شیعی دانست که نویسنده و پردازنده آن از یکسوی فیلسوفی است ژرف اندیش و از سوی دیگر فقیهی است بلند مرتبه و بالآخره عارفی است نیک نفس و محدثی سختکوش و عالمی پرچمدار دانش و فضیلت. آثار وی در اخلاق و سیر و سلوک، منحصر به این اثر عظیم نیست؛ اما این کتاب پر حجمترین و بزرگترین آنهاست. اکنون انتشارات حکمت همت ورزیده است تا این اثر گرانقدر را ترجمه و نشر کند. ترجمه آن را آقای حمید ترقی جاه به عهده دارند که امید است مجلد اول آن در ضمن انتشارات مؤسسه یادشده بزودی نشر یابد.

در پایان لازم است به اشتباهی که در شماره پیشین مجله درج شده بود، اشاره کنم. در آن شماره (ص ۵۹ و در همین بخش) در گزارش ترجمه «علم الیقین»، نام مترجم محسن ترقی جاه آمده است که اشتباه است. ترجمه کتاب یاد شده را جناب آقای حسین استاد ولی به عهده دارند.

الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز

شیخ حسین بن محی الدین

تحقیق مالک محمودی و سید جواد جلالی

مؤلف کتاب از عالمان، مفسران و محققان قرن یازدهم و اوایل قرن دوازدهم هجری است که شرح حال نگاران وی را به عنوان ادیبی برومند و محدثی سختکوش و مفسر و فقیه و اصولی دقیق النظر ستوده اند و از آثار وی به استواری و سودمندی یاد کرده اند. تفسیر مورد

گفتگو، تفسیری است مزجی که مؤلف در نگارش آن گزیده گویی را پیشه ساخته و به بسیاری از وجوه تفسیر و نکته های بلاغی و ادبی اشاره کرده است. وی از وجوه اعراب و قرائات نیز به اختصار یاد می کند. بخش اول این تفسیر سالها پیش به امر حضرت آیت الله العظمی آقای حکیم به چاپ رسیده و در مقدمه آن، کتاب به فهم ادبی نافذ و بدور از بحثهای ناسودمند و غیر مرتبط به بحثهای تفسیری و یادکرد آراء مفسران به دقت و امانت و ایجاز غیر محل، ستوده شده است.

اکنون دارالقرآن تمام تفسیر را به تحقیق محققان یادشده در حال حروفچینی و نشر دارد. نسخه های معتمد این اثر عبارت است از:

۱. نسخه کتابخانه آیت الله العظمی نجفی مرعشی، نگاشته شده به تاریخ ۱۱۲۰. این نسخه کامل است و تعلیقاتی از مؤلف به همراه دارد.

۲. نسخه کتابخانه آستان قدس رضوی که ناقص است.

۳. نسخه دارالقرآن الکریم، نگاشته شده به تاریخ ۱۲۷۳.

۴. نسخه چاپی که پیشتر از آن یاد کردیم و با اشراف و مقدمه دکتر عبدالرزاق محی الدین منتشر گردیده است.

محققان، مأخذ روایات و اقوال و آراء نقل شده مفسران را ردیابی کرده و به دقت نشان دادند. درنشان دادن اختلاف نسخه ها، آنچه را در ارائه معنی و مفهوم متن نقش داشته است، ثبت کرده اند و در مجموع، اثری خواندنی و شایسته، سامان یافته است.

کتاب یاد شده برای کسانی که در پی خواندن اثری مختصر، سودمند و دقیق در تفسیر قرآنند، سودمند و کارآمد است.